
ГОВОРУН Т.В.,
доктор психологічних наук,
професор, головний науковий
співробітник, лабораторія
соціальної психології, Інститут
психології імені Г.С. Костюка
Національної академії
педагогічних наук України,
м. Київ

ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА В ГЕНДЕРНОМУ ВИМІРІ: ПОШУКИ МЕТОДОЛОГІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглядаються причини диференціації соціально - економічних статусів чоловіків та жінок , їх різної економічної депривації, а саме стерео типізацію статевої соціалізації, брак засвоєння засад економічної культури, реалізації її принципів. Обґрунтовується доцільність врахування теоретичних підходів позитивної психології до аналізу зовнішніх і внутрішніх чинників ,які зумовлюють ступінь задоволення собою як суб'єктом певного рівня матеріальних , економічних, фінансових досягнень.

Ключові слова: *принципи економічної культури, економічна депривація, засади позитивної психології, відчуття особистого благополуччя.*

The causes of female and male differentiation of socio - economic status and of different economic deprivation, such as stereo typing sexual socialization, lack of assimilation of economic culture, the implementation of its principles . The expediency consideration of theoretical approaches to positive psychology to analyze internal and external factors that determine the degree of subjective individual satisfaction of a certain level of physical, economic and financial developments.

Key words: *principles of economic culture, economic deprivation, principles of positive psychology, a sense of personal well-being.*

Рассматриваются причины дифференциации социально - экономических статусов мужчин и женщин, их различной экономической депривации, а именно стерео типизацию половой социализации, недостаточность усвоения основ экономической культуры, реализации ее принципов. Обосновывается целесообразность учета теоретических подходов позитивной психологии к анализу внешних и внутренних факторов, обуславливающих степень удовлетворения собой как субъектом определенного уровня материальных, экономических, финансовых достижений.

Ключевые слова: *принципы экономической культуры, экономическая депривация, принципы позитивной психологии, ощущение личного благополучия.*

Будь-який напрямок психологічного дослідження особливостей економічної культури молоді на рівні мікроекономічних процесів чи на рівні персональної макроекономіки завжди виявляє статеві відмінності емпіричних даних. Як засвоюється економічна культура молодими чоловіками і жінками, які психологічні механізми породжують їх матеріальні домагання, нерівність в презентації своїх професійних потенцій, яким чином в сучасних умовах все ще відбувається інтеріоризація патріархальних ролей та цінностей, що призводить до нерівності чоловіків і жінок на фінансовому ґрунті.

Відомо, що поняття культура, в тому числі і економічна, означає виховання, розвиток, плекання, вирощування, тобто специфічний спосіб спрямування розвитку особистості людини з метою асиміляції нею накопиченого в суспільстві цивілізаційного доробку – системи певних цінностей. Будь-який різновид культури, в тому числі економічної, знаходить своє втілення у асимільованих настановленнях і закріплюється у відповідних психічних станах і переживаннях, засвоєних взірцях поведінки інтеріоризованих знаннях та їх відтворенні, які

допомагають успішному вирішенню завдань матеріального забезпечення.

Концепція економічної культури, розроблена В.В Москаленко (3) опирається на такі основні положення.

Економічна культура особистості визначається як економіко-психологічні якості людини, що забезпечують їй статус економічного суб'єкта економічної діяльності в економічному просторі певної соціальної спільноти.

Економічна культура особистості формується в процесі її економічної соціалізації як послідовне, поетапне включення людини в різні сфери соціально-економічного простору, які відповідають її віковим потребам і можливостям.

Економічна культура кожної країни чи їх співдружності історично віддзеркалює досягнутий рівень матеріального, фінансового виробництва, законодавчого і морально-правового функціонування суспільства, спрямованого на задоволення його потреб в умовах обмежених природних та виробничих ресурсів.

Якщо поняття економічної культури в минулі часи характеризувалося переважно в категоріях фінансових - витратних коштів, прибутку, доходу тощо, то в сьогоденні економічні

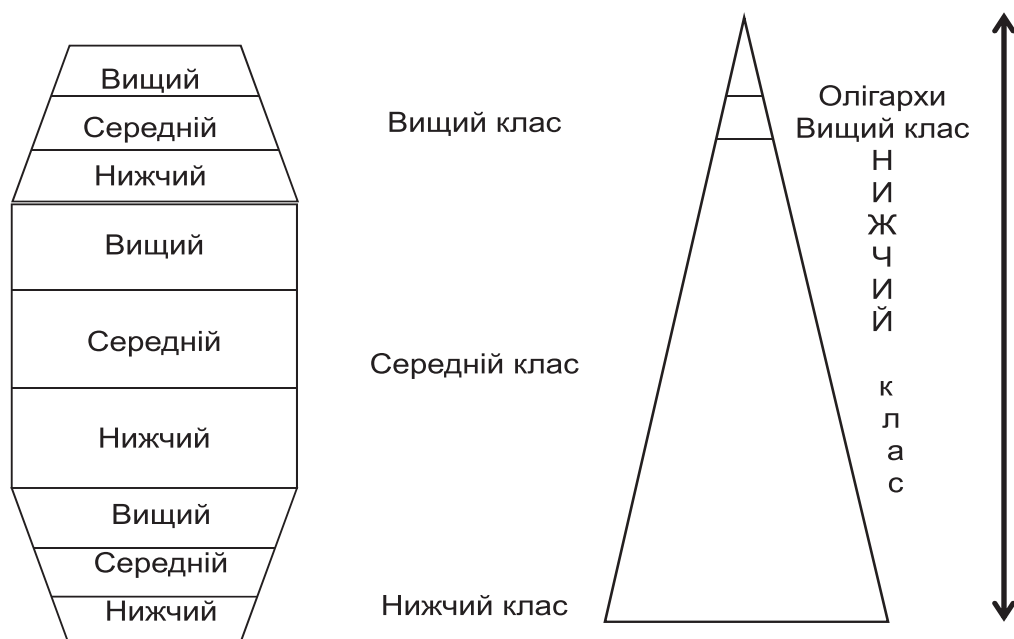

Рис 1. Соціальна стратифікація верств населення економічно розвинутих та пострадянських країн

категорії є невід'ємними від цивілізаційних засад їх забезпечення певними правовими та моральними засадами.

Рівень задоволення своїм економічним становищем, наприклад, визначається досить часто не рівнем зарплати, а задоволенням від внутрішніх чинників праці - самостійності, можливостей для вияву своїх творчих потенцій, добрими стосунками з колегами тощо.

Ось чому в процесі аналізу тих чи інших причин протестних економічних рухів завжди розглядають сукупність внутрішніх і зовнішніх чинників, які їх спонукали наприклад ступінь фрустрації певних соціальних потреб.

Метою даної статті є обґрунтування доцільності врахування певних теоретичних підходів до аналізу зовнішніх і внутрішніх чинників, які зумовлюють ступінь задоволення собою як суб'єктом певного рівня матеріальних, економічних, фінансових здобутків.

Серед них ступінь задоволення - невдоволення своїм соціально-економічним статусом в рамках соціально-психологічної теорії деривації(4;12).

Відносна економічна депривація як джерело фрустрації зумовлює революційні ситуації, протестні рухи, страйки. При цьому масовість протестної, часто агресивної, гнівливої поведінки є тим більшою, чим більшим є рівень "відносної депривації".

успішною, благополучною у порівнянні з іншими. Досить влучно цей феномен, ефект порівняння себе з більш економічно успішними групами зауважив Карл Маркс: "Житло, ваш дім, може бути малим чи великим до тих пір, поки оточуючи оселі будуть залишатися однаково невеликими. Але коли палац постає поза маленькими будинками, він перетворює маленьке житло в халупу".

Не тільки психологи, але й економісти виокремлюють чіткі, прозорі етико-економічні засади економічної активності, які власне і підтверджують чи спростовують міру її матеріально-психологічного окультурення, звертає увагу чимало соціальних психологів та

економістів. Ефект економічної депривації спостерігається також між двома статевими групами населення, що стало об'єктом дискусій щодо впливу статевих стереотипів на професійно-освітню соціалізацію учнівської та студентської молоді. Не зупиняючись на наслідках гендерної економічної депривації, які широко представлені в науковій літературі, хочемо привернути увагу до шляхів її подолання через виховання економічної культури, яка здатна активізувати особистісний потенціал індивіда в подоланні традиційних статевих стереотипів. Адже якщо оцінювати місцеположення жіноцтва згідно його економічного статусу як у відносно економічно благополучних суспільствах, так і в тих, які тільки стають на рельси ринкової економіки, воно буде посідати найнижчі сходинки.

Президент Міжнародного товариства економічних психологів Тадеуш Тишка (11;12), розкриває її засади як низку принципів, на яких базується економічна культура. Вони мають відповідати не тільки індивідуальній, персональній мікроекономічній діяльності (раціональному веденню домогосподарства, присадибної діяльності для купівлі-продажі, здобуття професійної освіти тощо), але й макроекономічній активності індивіда – започаткуванню власної справи, власного підприємництва, функціонуванню малого бізнесу, а також великих трудових колективів, промислових груп, корпорацій, компаній тощо.

Серед них *принцип раціональності*, сутність якого полягає в продуманості шляхів досягнення добробуту, осмисленні потрібних засобів його досягнення, узгодженості економічної активності, з прийнятими в соціумі правовими її засадами. При цьому йдеться не лише про нормативи, які відповідають випуску якоїсь продукції, але й розвитку певних рис економічної поведінки (наприклад, заощадливості) або вдосконалення професійно-важливих якостей, підвищення

освіти, вдосконалення трудових вмінь та навичок.

Нерозривно пов'язаною з раціональністю є *принцип корисності* для інших – сім'ї, професійної групи, країни. Користь – це не тільки досягнення вищого рівня якості продукції, але й вищий рівень її діапазону, відповідності екологічним вимогам, здоровому способу життя.

Ризикованість також виступає своєрідною прогностикою не лише якихось закупок, започаткування нової справи чи інвестицій, але й вибору професійної освіти, зміни професії, кваліфікації, місця праці тощо. Наприклад, усвідомлюючи безперспективність кар'єрного зростання в сфері педагогічної діяльності, чимало жінок обирають професію педагога у війську чи поліції. Інші, ризикуючи бути «білою вороною», йдуть на службу в регулярну армію, успішно освоюючи військові посади.

Перспектива часова – це також невід'ємна риса економічно виваженої поведінки, яка полягає не лише в плануванні результату випуску продукції, але й прогностиці віддаленого в часі результату економічної активності – освоєння суміжних професій, кваліфікацій, заощадження грошей для навчання дітей, оздоровлення членів сім'ї, будівництво власного житла тощо. *Престижність* – принцип економічної активності, який стосується не лише місця праці, зроблених покупок, але й, передусім, соціального статусу професії, можливостей кар'єрного росту, обіймання посади, унікальності чи універсальності вмінь та навичок, уміння показати виграшні сторони свого Я. Прогностика престижності обраної професії – важливий показник економічної культури студентської молоді, яка подекуди наслідує, «модні», професії, наприклад юриста, і не зважає на їх надлишок на ринку праці. Проте чимало молодих людей починають зважати, наприклад, на те, що професія перекладача з іноземних мов, яка була престижною за радянських

часів, в умовах глобалізації та відкритих кордонів вже втратила свою престижність з позиції перспективи.

Альтруїзм – принцип, який засвідчує міру пожертви заради матеріальної підтримки інших: дітей, сім'ї, престарілих батьків. Йдеться не лише про добродійну діяльність на користь тих, хто потребує допомоги, але й свідому самовіддачу, самозречення заради економічного блага інших людей. *Задоволення* від економічної діяльності, її *приємність* дає змогу не тільки утримуватись матеріально, але й з позитивними емоціями до праці. Його втілення вимагає належної психологічного консультування молоді, профдіагностики та профвідбору, що прогнозує можливість задоволення від обраного виду діяльності як базового мотиву її успішності.

В рамках дослідження Ф.Герсберга (12,15), який дійшов висновку, що невдоволеність службовців рівнем платні за свою роботу виникає у них передовсім через брак внутрішнього задоволення професійною діяльністю, підкреслював роль внутрішніх чинників, які зумовлюють задоволення працею. Це – ініціативність, відповідальність, творчість, можливості визнання результатів праці. Зовнішні чинники задоволення роботою влучають в себе крім заробітної платні ще й стиль керівництва, взаємини з колегами, задоволення умовами праці, політикою підприємства тощо. Згідно з теорією Ф.Герсберга, стимулюючи внутрішнє задоволення від праці стає основною умовою задоволення нею включно з економічним рівнем її оплати. Отже, покращуючи тільки зовнішні чинники задоволення працею, можна досягти хіба що нейтрального ставлення до функціональних обов'язків.

Обізнаність, знання, поінформованість – необхідна умова економічної культури. Знання, закріплені в прийнятих в соціумі культурних візріях економічної поведінки – це передовсім зафіксовані в масовій свідомості етичні вимоги забезпечення матеріально-

го життя в соціумі, а також фінансові вміння, здатність і спроможність заробляти на різних рівнях життєдіяльності людини. Саме ці виклики поставила перед населенням, передовсім молоддю, перехідна ситуація розвитку економіки в Україні від планової, директивної до ринкової.

Розкриття психології гендерних відмінностей в економічній поведінці студентської молоді, здатності чи нездатності керуватися економічними принципами на різних рівнях матеріального функціонування має приховане психологічне підґрунтя – різне ставлення до свого особистісного економічного потенціалу та перспектив його застосування, полярні ціннісні орієнтації та спрямованість локусу контролю. Саме це підґрунтя диктує різну економічну поведінку чоловіків і жінок в умовах обмеження матеріальних ресурсів і розширення кола особистісних запитів. Перифразуючи відомий вислів Адама Сміта про «невидиму руку економічних інтересів», можна висунути гіпотезу про гендерно зумовлену однорукість чоловіків та жінок у виборі стратегії економічної активності. З'ясування статево-типових відмінностей бачення свого професійно-економічного самоствердження молодіжною аудиторією може дати відповідь на головне питання: чим саме відрізняється психологія юнаків та дівчат у сприйнятті свого економічного потенціалу, що є спільним, а що – відмінним в засвоєних візріях і настановах економічної культури.

У висунутих теоретичних підходах ми виходили з передбачення, що юнаки та дівчата відповідно засвоєним гендерним настановам та стереотипам по - різному пов'язують майбутнє свого професійно - економічного добробуту з власною трудовою спроможністю, фаховою суб'єктністю, особистісним потенціалом. Дівчата в своїй більшості орієнтовані на зовнішні обставини та характеризуються вищим рівнем внутрішніх протиріч у

спрямованості професійних очікувань та самооцінкових домаганнях.

В реальному житті суб'єктивні та об'єктивні чинники економічної активності є взаємопов'язаними. Проте, з'ясування того, які з них детермінують культуру економічної поведінки, втілення в життя її принципів багато в чому визначає успіхи молодої людини в соціальному функціонуванні, її майбутній соціальний статус, матеріальне благополуччя. При цьому застосування концепції Ю.Роттера, який у 1968 році ввів поняття локусу-контролю, є важливим в діагностиці та прогностиці економічного майбутнього статей – реалістичності намірів заробляти більше, бути самодостатнім homo economicus.

Однією з завдань пілотажного дослідження було виявлення економічних орієнтацій сучасної молоді на рівні макро та мікроекономіки. Ми прагнули прослідкувати, якою мірою принципи економічної культури втілюються студентством на рівні економічного функціонування на рівні сім'ї, в персональному побуті, та якими економічними категоріями оперує молодь в характеристиці економічного буття держави і себе в ній. Слід зазначити, що когнітивна, емоційна та поведінкова складові макро та мікроекономічних знань відрізнялись значною мірою за статевою належністю опитуваних. Мікроекономічний рівень економічної культури жіночої частини пілотажної вибірки був набагато вищим, ніж чоловічої, оскільки дівчата більшою мірою підтверджували вміння планувати доходи та витрати, орієнтації в покупних цінах, демонстрували вміння поточного і перспективного планування бюджету. Натомість розуміння макроекономічних процесів більшою мірою було притаманне юнакам, які продемонстрували знання таких економічних категорій, як кредит, депозит, ставки, виграші, податки, розуміння проблем економічної безпеки країни-державного боргу, інфляції, браку інвес-

тицій, девальвації. Так, наприклад, студенти чоловіки, на відміну від ровесниць дівчат в переважній більшості змогли дати визначення традиційної, ринкової чи змішаного типу економічних систем, ознак ефективного функціонування економіки держави, як-то росту ВВП, інвестицій, зниження інфляції, вартості споживчого кошика, рівня безробіття тощо.

Результати пілотажного дослідження спонукали нас до пошуку нових теоретичних підходів до психодіагностики самовизначення молоді в реаліях економічного буття та рівнів освоєння економічної культури. Адже будь-яка форма економічної поведінки будь то підприємництво чи менеджмент, тією чи іншою мірою має завжди свій психологічний рівень задоволення – незадоволення. Отже, крім інтернальності локусу-контролю важливу роль в досягненні бажаного статусу економічного благополуччя і подоланні психологічного тиску стереотипів відіграють засади, що забезпечують позитивне мислення.

Відомо, що в позитивній психології відчуття задоволення, щастя, благополуччя поділяється на два різновиди – *гедоністичне* як ситуативне задоволення, яке зазвичай є короткотривалим, сенсорним за зовнішнім джерелом насолоди та *ціннісне*, внутрішньо-особистісне. Останнє досягається тоді, коли людині вдається досягти значущих для неї цілей, задач, смислів буття. Ось чому такий різновид позитивних переживань називають результатом ціннісно-смыслового благополуччя, реалізації особистісного потенціалу.

Дискусії щодо того, яке задоволення приносить більшу втіху і насолоду гедоністичне, ситуативне чи ціннісно-смыслове, віддають перевагу останньому, оскільки саме воно здатне зрушити глибинні емоції, піднести самоповагу, продовжити тривалість відчуття щастя. Показовим в цьому плані може бути приклад однієї з студентських груп, яка вирішила замість того, щоб

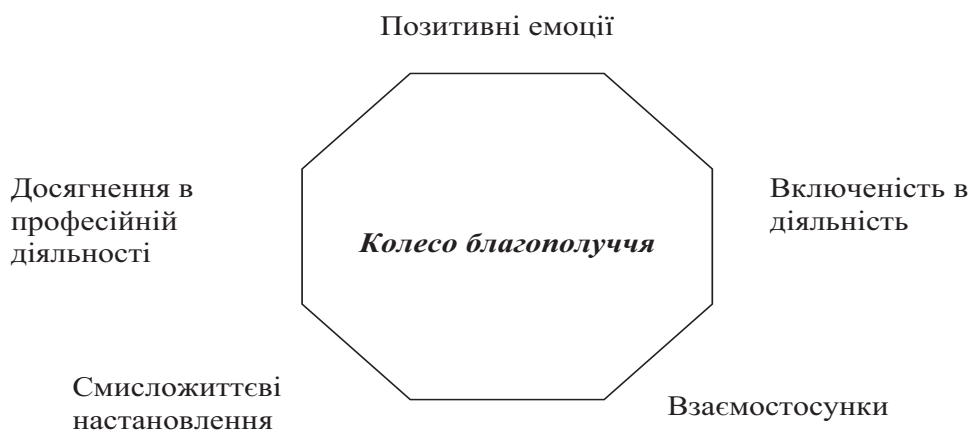

Рис.2 Колесо благополуччя Мартіна Селігмана

святкувати випускний вечір в ресторані переказати заощаджені гроші в дитячий будинок для потреб місцевих дітей, позбавлених батьківської уваги. То ж випускні бали швидко стерлися з пам'яті інших студентських груп, проте ті, що організували свято для дітлахів ще впродовж багатьох років пригадували і відзначали пам'ятну подію.

Хоча позитивна психологія розглядає однаково важливими обидва джерела насолоди і заперечує особистісну самореалізацію як вищий рівень задоволення, все ж її основні постулати базуються на важливості для особи переживання стану захоплення діяльністю, поглинання її сутністю, захоплення своїми досягненнями. Більшість пересічних людей цілком погоджуються з тим, що відчуття задоволення від реалізації соціальних потреб, самореалізації підвищує самоповагу на протигагу короткотривалим миттєвостям щастя від покупок товарів, насолоди розвагами, гарним відпочинком, смачними стравами тощо. Культура економічного буття людини якраз і полягає в тому, щоб максимізувати довготривалі досягнення матеріального забезпечення реалізацією життєво важливих цілей і

мінімізувати ситуації нестачі коштів. Не випадково бідність вважають найбільшою людською вадою, а матеріальний достаток – необхідною умовою особистісної свободи.

Якщо застосувати модель основоположника позитивної психології Мартіна Селігмана (10) до економічного благополуччя людини, то згідно його теорії благополуччя особистісні досягнення залежать від реалізації основних умов, як-то: включення в діяльність, захоплення нею, задоволення міжособистісними взаєминами з оточуючими людьми, реалізацією смислів своєї діяльності і її досягненнями. Такі умови персоніфікованої діяльності можуть бути реалізовані як на рівні мікроекономіки (домогосподарство, присадибна ділянка тощо), так і на макрорівні.

Якщо співвіднести запропоновану концептуальну модель задоволення життям позитивної психології з соціальною ситуацією розвитку студентської молоді, то її структурні складові можуть виступати прогностикою і водночас діагностикою психологічних станів молоді людини (благополуччя чи невдоволення життям), яка освоює ази своєї професії, визначається зі своїм майбутнім матеріальним статусом. Індикаторами його теперішнього а

головне майбутнього психологічного благополуччя можуть виступати показники, «кола фортуни», Мартіна Селігмана, а саме впевненість в слушності зробленого професійного самовизначення і його особистісна значущість, узгодженість обраного шляху з власними життєвими цінностями, переконаність у власній спроможності повноцінно реалізувати свій потенціал з максимальною самовіддачею і в гармонійних стосунках з оточуючими людьми.

«Колесо фортуни», яке можна також назвати штурвалом, коловоротом, рушійним механізмом чи силою згідно з засадами позитивної психології описують п'ятьма гранями людського буття (рис.2).

Життя зіткане з переживання позитивних і негативних емоцій, які йдуть поряд. Результати досліджень характеру емоцій і їх впливу на людину свідчить про те, що сила позитивних і негативних емоцій є різною, тобто благополуччя індивіда залежить від їх пропорції, частки одних і інших, співвідношення в житті. Згідно досліджень представників позитивної психології негативні емоції знижують задоволення життям значно більше, ніж така сама за обсягом порція позитивних. При цьому співвідношення негативу до позитиву складає 3:1, тобто погане значно сильніше за впливом від хорошого.

Теоретичні засади позитивної психології спонукали нас до пошуку адек-

ватних її концептуальним положенням, психодіагностичних методик. Окрім традиційних опитувальників на виявлення рівня економічних знань та гендерних орієнтацій студентської молоді, її ставлень до економічних реалій в сучасній Україні, нашим завданням був пошук стандартизованих психологічних методик, спрямованих на поглиблену рефлексію юнаками та дівчатами своїх психічних станів, пов'язаних з оцінкою здатності налагоджувати соціальні зв'язки з іншими людьми, включатись в професійну діяльність, вдосконалюватись в ній, в соціальному та майбутньому, реалізувати свої життєві погляди, смисложиттєві орієнтації, досягати успіхів.

Таким чином можна дійти висновку, що подолання статевої нерівності в соціально – економічному статусі, відчуття економічної депривації можливе шляхом інтеріоризації основоположних засад економічної культури через навчання, розвиток, залучення до позитивної психології. Пілотажна апробація низки опитувальників дала змогу виявити найбільш адекватні її структурним складовим показники відчуття благополуччя – ступінь задоволення собою як виконавцем певної діяльності та її досягненнями, стосунками з оточуючими людьми, поглинанням, реалізацією свого Я в особистісно-значущій суспільній активності, її відповідністю власній системі поглядів, життєвих цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Максименко С.Д. Особистість у вимірі економіки // Соціальна психологія. – 2004. - № 4(6), с. 184-186.
2. Максименко С.Д. Генезис существования личности. – К.: Издательство ООО «КММ», 2006. – 240 с.
3. Москаленко В.В. Економічна соціалізація особистості: концептуальна модель // Соціальна психологія, 2006. - №3 (17). – с. 3-17.
4. Журавлев А.Л., Купрейченко А.Б. Экономическое самоопределение: Теория и эмпирические исследования. - М: Изда.-во „Институт психологии РАН,, 2007. - 480 стр.

5. Argyle M. *Zdolności społeczne*. W: S. Moscovici (red.) *Psychologia społeczna w relacji ja – inni*. Warszawa: WsiP, 1998. str. 77-104.
6. Fecenec Diana *Wielowymiarowy Kwestionariusz Samooceny*. Podrecznik, Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych, 2008.-115str.
7. Klamut Rychard *Kwestionariusz Postaw Życiowych KPZ*, Warszawa: Pracownia testów psychologicznych Polskiego Towarzystwa psychologicznego, Warszawa, 2009.-103 str.
8. Matczak Anna *Kwestionariusz Kompetencji Społecznych*, Wydawa II uzupełnione. – Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych, 2007. – 77 str.
9. Matczak Anna, Aleksandra Jaworowska *Człowiek W Pracy*. Podrecznik Warszawa: Polskie Towarzystwo Psychologiczne, 2009.- 91 str.
10. Positive Psychology. A practical guide. London: Icon Books Ltd, 2012.-216 p.
11. Tyszka Tadeusz *Psychologia zachowań ekonomicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997.-182 str.
12. *Psychologia Ekonomiczna* red. Tadeusz Tyszka .Gdańsk: Wydawnictwo Psychologiczne, 2004.-613 str.
13. Spector P.E. *Behavior in organizations as a function of employer's locus of control* // *Psychological bulletin*, #92, 1982. p. 482-497.
14. Tyszka Tadeusz *Psychologia zachowań ekonomicznych* – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997. – 182 str.
15. Verges P. Tyszka T. *Representation of economics by French and Polish students* // Tyszka T (red). *Cognitive Representation of Economics* Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii, 1994.